

Fındıkçılığın Tarihsel Gelişimi (1850-1950)

İhsan S. KAYNAR*

Özet

Ordu ve Giresun illerinin tarımsal ürün deseninde fındığın mono kültüre dönüşmesi, kitlesel üretimine geçilmesi ve bölgede ticarete konu olan tek mal olması süreci 19.yy'da Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ile başlamıştır. Bu dönüşümde, Karadeniz'in diğer kıyılarından gelen göçler de önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Geçimlik üretim yapılan tarım ürünlerine kıyasla, ekildiği ilk günden itibaren piyasaya yönlendirilen fındığın öne çıkışı ile bölgedeki piyasa ilişkileri de gelişmeye başlamıştır. Fındık ticaretini yürüten feodal kökenli tüccarlar Cumhuriyetten sonra kurulan ilk fabrikaların da sahipleridir. Bir iktisat tarihi çalışması olarak bu makalede, 1850 ve 1950 yılları arasında Harşit Çayı ile Akçay arasında kalan Ordu ve Giresun'a bağlı yerleşim birimlerinde tarımsal faaliyetlerin dönüşümünü ve dönüştürücü etmenler açıklanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fındık, Ordu, Giresun, Ticari Tarım

Historical Development of Hazelnut Cultivation (1850-1950)

Abstract

The monocultural transformation of hazelnut in the agricultural product pattern of Ordu and Giresun, transition to its mass production, and the process of its commodification in the region started with the opening of the Black Sea to international trade during 19th century. In this transformation, migrations from the other coasts of the Black Sea appears as one of the most important factors. Compared to the other agricultural products that produced at subsistence farming, the hazelnut is always directed to the market from the farmers, which develops the market relations in the region. The traders who originating from feudal relations carry out hazelnut trade, opened the first factories established after the Republic. Within the perspective of economic history, this study explains the agrarian change and and the transforming factors in the region of Harşit Çayı and Akçay, which was a part of Ordu and Giresun between 1850 and 1950.

Key Words: Hazelnut, Ordu, Giresun, Commercial Agriculture

Giriş

Karadeniz'in güney kıyılarında fındığın varlığı binlerce yıldır bilinmektedir. "Hudayinabit" (kendiliğinden yetişen) bir tür olarak coğrafyada kendi başına yetişebilen yabancı fındık, yöre halkı tarafından "ham fındık" olarak adlandırmakta ve özellikle ormanlık alanlarda doğal olarak görülmektedir. Tarihin bütün dönemlerinde dış ticarete konu olmuş ve başta Trabzon olmak üzere liman şehirlerinden ve iskelelerden ihraç edilmiştir. Düzce, Sakarya ve İzmit civarındaki fındık ziraatı, 19.yy'ın sonlarında Ordu-Trabzon hattından buraya gelen göçmenlerle yapılmaya başlamıştır. Bu çalışmada ele alınan bölge Ordu ve Giresun illeri ile sınırlı tutulmuştur.

19.yy'ın ikinci yarısından 1950'lere kadar, Karadeniz'in Anadolu kıyılarında yer alan Ordu ve Giresun illerinde, fındık tarım alanları ve fındık üretimi sürekli artarak mono kültüre dönüşmüştür (Kaynar, 2012:92). Üretim artışıyla beraber; fındığın pazar olanakları genişlemiş, hem imparatorluk döneminde hem de cumhuriyet döneminde ihracat kalemlerinde önemli bir yer

* Yrd. Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, iskaynar@hakkari.edu.tr

edinmiş ve bölgede sanayileşmeye imkan vermiştir. Çalışmada, fındığın kitlesel üretimine başlanmasına neden olan değişimin dinamikleri ve bölgede 150 yıla yayılan tarımsal dönüşüm açıklanmaya çalışılmaktadır.

1. Tarımsal Dönüşüm

1.1. Fındık Tarımı

Fındık ocağının içinden çıkan ışınların köklemesi ile aynı türde ve aynı kalitede yeni fındık ağaçları dikilerek fındık bahçeleri oluşturulmaktadır. Fındık tohumla çoğaltılabilir de, tohum ile yapılan çoğaltmada türün özellikleri kaybolmaktadır. Bölgede yeni fındıklıklar kurulurken, öncelikle düz araziler tercih edilmiş, sonra dere boyları ve en nihayetinde ise yüksek kesimlerde yer alan arazilere fındık dikilmiştir.

Fındığın tarımsal takvimi arazinin konumunun denize ve vadi içlerine olan uzaklığı ile yüksekliğe bağlıdır. Kıyıların ve vadi içlerinin iklimi daha ılıman olduğu için, fındık hasatı daha erken başlamakta ve rakım arttıkça hasat daha geç gerçekleşmektedir. Bu gecikme, bölge içi mevsimlik emek dolaşımı ile fındık hasatını mümkün hale getirmektedir. Fındık, deniz kenarında Ağustos ortasında toplanmaya başlanırken, yüksekliğin arttığı iç bölgelerde Eylül ortasına kadar beklemektedir.

Ünye, kurak dönemi olmayan Şarki Karadeniz yağmur mıntikasının batı sınırını oluşturmaktadır. Samsun ve Sinop hakim rüzgarların yönü nedeniyle daha az yağmur almakta ve yazları iki üç ay kurak kalmaktadır. Bu nedenle Ünye fındık için batı sınırındadır (T.C. Giresun Ticaret ve Sanayi Odası, 1933:125). Fındık için müsait alanlar; Tirebolu ve Espiye'nin güneyinde 500 metre rakıma, Giresun ve Bulancak'da 750 metreye ve Ordu'da Gököy ilçesinde 1000 metre ile en yükseğe çıkmaktadır. Daha yükseklerde fındık bitkisi iktisadi değerini yitirmekte ve orman içinde yabancı bir türe dönüşmektedir.

1929 yılında Dünyada bir ekonomik buhran yaşanırken, Türkiye'de fındık üretimi çok düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Kısa bir süre içinde üretimin azalmasının nedeninin "fındık kurdu" adlı bir böcekten kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu seneye kadar hiçbir uzman tarafından fındığın yetiştirildiği yerlerde fındık zararlıları ile ilgili araştırma yapılmamıştır. Giresun'a giderek yerinde inceleme yapan bu kişi İstanbul Darülfünun Fen Fakültesi Müderrislerinden M. Hovas'tır (Hovas, 1930:2). Rekolteyi üçte bir oranında düşüren bu haşerenin farkına 1929'da varılmış, bilimsel olarak tespit edilmesine rağmen mücadele 1940larda başlamıştır. 1932 yılında Ziraat Vekaleti, fındık bahçeleri ve hastalıkları ile mücadele edilmesi için merkezi Giresun'da olan bir teşkilat kurmuştur. Bu kurum, I. Dünya Savaşı sırasında bakımsızlıktan ormana dönüşen bahçelerin temizliği ile de uğraşmıştır. 1948 yılında Samsun Ziraat Mücadele Enstitüsü kurulduğunda ilk çalışma konusu "Balanius nucum" (fındık kurdu) olmuştur. Tek başına bu canlı, fındık yetiştirilen alanların dörtte birini etkilerken, 3/4'lük bir mahsul kaybına neden olmaktadır.

Türkofis'in 1934 yılı için sunduğu raporda üretim analizi sonuçlarında; 1 dönüm arazide 50 ocak olduğu görülmüş ve ortalama 75 kg fındık üretildiği hesaplanmıştır. Bir dönümden İtalya'da 150 kg ve İspanya'da 162 kg ürün alınabilmektedir (Birinci Ulusal Fındık Kongresi, 1935:16). Bu veriler, erken cumhuriyet döneminde fındık üretiminin dünya ortalamasının ne kadar gerisinde olduğu ve üretimin gelenekselliği hakkında önemli bir karşılaştırma imkanı sunmaktadır.

Fındık, tek tek insan emeğiyle toplanmakta, taşınmakta ve işlenmektedir. Tarımın yapıldığı arazinin engebeli, dar ve görece küçük olması; tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasına engel olmaktadır (Bozkaya, 1936:26). 1960'lara kadar verim artışından söz etmek imkansızken üretilen fındık miktarında gerçekleşen artışlar, yeni alanların fındık tarımına açılması ile mümkün olmuştur. Tırpanın makineleşmesi ya da patozun hortumlu olarak kullanılması gibi geleneksel tarım araçlarının modernizasyonu ve kitlesel kullanımı için 2000li yılları beklemek gerekecektir. Fındığın hasatına yardımcı olmayan bu makineleşme faaliyetleri, fındıklığın daha geniş anlamda kapsadığı arazi temizliği ve harmanın kaldırılması gibi çok yoğun emek gerektiren süreçlerin makineleşme ile ortadan kaldırmaktadır. Çapa motoru olarak bilinen mekanik aksamın, şeklen traktöre benzeyen bir taşıma aracına dönüştürülmesi ile fındık bahçelerine ulaşımında ve yük

taşınmasında insan ve yük hayvanlarının kullanımı asgari seviyelere çekilmiştir. Bu yenilikler için 2000’li yılları beklemek gerekecektir.

1.2. Tarımsal Faaliyete Konu Olan Diğer Ürünler

20.yy’ın başında bölgede tarımı öne çıkan ve geçimlik olarak üretilen ürünlerden mısır, kabak, tütün, fasulye ve patates (Ordu’daki geleneksel adı ile “gostil”) olmadan bölgeyi düşünmek imkansızdır. Oysa bu bitkilerin Amerika kıtasının keşfedilmesi ile dünyaya yayıldığı ve bölgedeki geçmişlerinin 200-250 yıldan daha eski olmadığı bilinmektedir.

Patates, kıyı kesimindeki verimli alanlarda değil de, daha yüksekte yer alan iç kesimlerde verimi görece düşük arazilerde yetiştirilmektedir. Fındıkla aynı arazide ve geçimlik üretim için yetiştirilen tarım ürünleri arasında mısırın yeri ayrıdır. Genellikle üretildiği yerde tüketildiği için ticari raporlarda görünür değildir (Keyder, 2010:153). Gündelik tüketimde sofrada en önemli yeri mısırın tanelerinden hazırlanan un tutarken; mısır bitkisinin sapları hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. İngiltere’de tahıl ithalini yasaklayan Tahıl Yasası, 1846 yılında tamamen kaldırılmıştır. İlerleyen yıllarda Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri de buna benzer kısıtlayıcı tahıl yasalarını kaldırmıştır. Böylece Karadeniz’in Anadolu kıyılarından mısır ihracatı yasal hale gelmiştir. 1846’dan sonra, mısır yetiştirilen yerlere yabancıların ilgisi artmış ve Samsun gibi limanlardan yapılan mısır ihracatı artmaya başlamıştır.1884 yılından itibaren mısır tarımı daha fenni hale getirilmiş ve tohumluk dağıtılarak üretim iyileştirilmeye çalışılmıştır. Mısırın fındıkla ilişkisindeki özgün yan ise, mısır yetiştirilen arazilerde tedrici olarak fındık dikimi yapılarak üretim kaybı yaşanmadan ekili arazinin fındığa dönüşümüne izin vermesidir.

Anavatani Amerika kıtası olan tütün, önce Avrupa’ya, oradan da Osmanlı Devletine geldiği bilinmektedir. Düyunu Umumiye’nin kuruluşu ile devletin borçlarının ödenmesi için tütün tarımı 1883 yılında kurulan Reji İdaresi’nin denetimine bırakılmıştır. Reji’nin sıkı denetimi altında Bafra, Trabzon merkez ve Akçaabat’ta en önemli tarım alanlarında tütün tek ürün olarak üretilmeye başlanmıştır. Reji İdaresi, faaliyet gösterdiği yıllar boyunca ülke genelinde yapılan bütün tütün üretimi, pazarlamasını ve vergilendirilmesini denetim altına almıştır.

2. Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması

2.1. Siyasi Zemin

Bir deniz olarak Karadeniz sularında Osmanlının hakim olduğu siyasi yapının sona erişti Küçük Kaynarca Anlaşması’nın 1774 yılında imzalanması ile başlamıştır (Kaynar, 2012:92). 1768-1774 yılları arasında süren Osmanlı-Rus Savaşları, Küçük Kaynarca Anlaşması ile sonuçlanmış; Rus ticaret gemileri Karadeniz’de serbestçe dolaşmaya başlamış ve Karadeniz’de Osmanlı Devletinin ticaret ve deniz taşımacılığı tekeli sona ermiştir. Avrupa kıtasından Karadeniz’e geçiş yolu olarak Tuna Nehri üzerinde ticaret yapma hakkını da elde eden Ruslar, Boğazlardan da durdurulmaksızın geçiş hakkını bu anlaşma ile elde etmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasından sonra Karadeniz’de Rus askeri ve ticari gemilerinin etkinliği giderek artmıştır. Bölgenin, başta Rus İmparatorluğu olmak üzere, yabancı devletler için bir pazara dönüşmesi ve denize erişimi olan yerleşim birimlerinde ticari hareketliliğin başlangıç tarihi olarak Küçük Kaynarca Anlaşması kabul edilebilir. Bu anlaşmanın maddeleri ile ilişkili olarak bölgede yaşayan halklar açısından ise Rusların Karadeniz’de etkinliğinin artması ile Rum tebaanın da sosyal hayatta etkinliklerinin artması anlamına gelmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu ise bu yeni durumda Karadeniz’deki siyasi değişime askeri yönden bakmış ve deniz ticaretindeki imtiyazları diğer Avrupa devletlerine de vermiştir. Karadeniz’de Ruslara verilen ticari ayrıcalıklara benzer imtiyazları; 1784 yılında Avusturya, 1799 yılında İngiltere ve 1802 yılında Fransa ile imzalanan anlaşmalar takip etmiştir. 18.yy’ın bitişiyle beraber, Karadeniz’de pek çok ülke ticaret yapmaya, mallarına pazar aramaya ve kendi ülkelerine götürmek için hammadde ve tarım ürünü aramaya başlamıştır.

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile başlayan Karadeniz’deki siyasi ve ticari serbestleşme; 1829 yılında imzalanan Edirne Anlaşması ile tamamlanmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının sonucu olarak imzalanan Edirne Anlaşması’nda Tuna deltası ile Anapa’dan

Batum'a kadar olan sahil ve tüm Kafkasya, Rus idaresine girmiştir. Bu anlaşma ile Karadeniz'deki Osmanlı denetimi, Anadolu'nun kuzey kıyıları ile sınırlanmış ve Karadeniz uluslararası ticarete tamamen açılmıştır. Boğazlardan geçişte ve Karadeniz'de yapılan ticari faaliyetler üzerindeki kısıtlamalar da tamamen kaldırılmıştır. Bu serbestleşme ile yabancı devletlerin bölgedeki ticari faaliyetleri hızlanmış ve konsolosluklar açılmaya başlanmıştır. Edirne Anlaşmasından bir yıl sonra ilk İngiliz gemisi Karadeniz'de İngiliz mallarıyla yüklü olarak bir baştan diğer başa geçmiştir. Bu anlaşmadan sonra Tebriz üzerinden Trabzon'a gelen transit malların değeri de üç katına çıkmıştır.

Birleşik Krallık ile 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Anlaşması, Osmanlı'da tarım ürünleri üzerindeki tekeli de kaldırdığı için, bütün imparatorluk topraklarında olduğu gibi bölgedeki tarımsal üretimi ve ihracatı da canlandırmıştır. Trabzon ve çevresi için bu canlanma, sahil boyunca dar tarımsal alanların içe doğru genişlemesi şeklinde olmuştur. Baltalimanı Anlaşması'ndan önce Karadeniz'in Anadolu kıyılarından Avrupa'ya küçük miktarlarda fasulye, mısır ve şimşir ihraç ediliyordu. Mal çeşidinin bu kadar az olmasının nedeni; çeşitli tarım ürünleri üzerinde Devlet tekelinin olması ve yabancı uyruklular üzerinde ihracat kısıtlamalarının olmasıdır. Baltalimanı Anlaşması, imparatorluk topraklarında serbest ticaret üzerindeki bütün kısıtlamaları kaldırmaktadır. Ancak, Tanzimat'ın bile bölgede yaklaşık 10 yıl gecikmeli uygulanmaya başlandığı düşünüldüğünde (Sarioğlu, 1996: 32), imparatorluğun başka bölgelerine göre, bu bölgedeki tarımsal üretimin artışı ve çeşitlenmesi için 10 yıldan daha uzun süre beklenmesi gerektiği açıktır.

2.2. Muhacir İskanı ve Göçmen Emegi

Karadeniz'in güney kıyıları; 18.yy ve 19.yy boyunca Ruslarla yapılan her savaştan sonra kuzey kıyılarından, Kafkasya'dan ve dağların iç kısımlarında yer alan Gümüşhane-Bayburt-Erzurum civarından yoğun göç almıştır. Bu göçler çoğu zaman deniz yolu ile limanı olan şehirlere yapıldığı gibi, Kafkasya'dan sahil boyunca batıya ve Erzurum gibi iç bölgelerden de dere boylarını takip ederek sahile doğru olmuştur. 1760lardan itibaren Cumhuriyet'in kurulmasına kadar, sürekli devam eden göçlerin ne kadar insanı kapsadığına dair elimizde kesin rakamlar bulunmamaktadır. Ancak idareciler, muhacirlerin iskanı sonucu, iskan edildikleri yerlerde "şartları tarım yapmalarına elverişli hale getirme"leri istenmekte ve beklenmektedir (Kara, 2013:336).

"Kırım Savaşı" olarak bilinen 1853-1856 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı ile "93 Harbi" olarak bilinen 1877-1878 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı ertesinde hem bu göçlerin yoğunluğu artmış hem de Karadeniz'de sağlanan barış ortamının yardımıyla ticaret hacmi artış göstermiştir. Bu gelişmeler, Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki limanların ve küçük iskelelerin önemini artırmıştır (Emecen, 2005: 93). Hem göç dalgası hem de ticaretin serbestliği nedeniyle 19.yy'ın ikinci yarısı, bölgedeki sahil yerleşimlerinin büyüdüğü, iskelelerin limanlaştığı ve önem kazandığı bir dönem olmuştur.

93 Harbi sonrasındaki göçlerin bölgede yaptığı etki öncekilere göre kitleliliği ve dönüştürücülüğü ile öne çıkmaktadır. Dönem boyunca göçmenler iki farklı yerden, hem Rumeli'den hem de Kafkasya'dan gelmiştir. 93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması ile özellikle Kafkasya'dan Orta Karadeniz'e çok sayıda Gürcü iskan edilmiş ve toplumsal yapıda önemli değişikliklere neden olmuştur (Özel, 2007: 94). Bu savaştan önce gelen göçmenler mevcut yerleşim birimlerinin içine dağınık bir halde iskan edilirken; bu savaş sonrasında, boş alanlara yeni bir köy oluşturacak "karye ittihaz" (köy haline getirme) şeklinde iskan edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde verilen Mesudiye, Hamidiye, Hayriye, Cihadiye, Küşadiye, Şefikiye, Bahariye, Şerefiye, Mecidiye, Refahiye, Orhaniye, Osmaniye, Sultaniye, Şevkiye, İhsaniye, Nuriye, Fethiye, Lütfiye gibi yerleşim yeri isimleri, hem yeni kurulan köylerin adıdır hem de kendilerini iskan eden yeni Devlete sadakati de göstermektedir. Yeni köylerin oluşturulması ile muhacirler kendi geldikleri yerlerdeki üretim tarzını ve tarımsal faaliyetlerini uygulama imkanı bulmuşlardır. Böylece mevcut üretim tarzını sürdürmeyerek, bölgenin ürün desenine ve tarım tekniklerine yenilikler getirmişlerdir. Muhacirlerin bölgeye yerleştirilmesinde en yoğun göçün yaşandığı yıl 1886'dır (Saylan, 2013: 63).

1915 yılına gelindiğinde, Düzce'de yaşayan Ordulular nüfusun %10 gibi önemli bir nüfusa ulaşmıştır. (Yaşayanlar, 2016: 87). Bölgeye iskan edilen muhacirler bölgenin nüfusunu hızla

arttırırken, yerli halkın zaman içinde İstanbul sınırına dayanarak Kastamonu Vilayeti'ne göç ediyor olması dikkat çekicidir.

I. Dünya Savaşı sırasında Rus sınırı Harşit Çayı'nın doğusuna kadar gelmiştir. 6 Mart 1916-28 Şubat 1918 tarihleri arasında Tirebolu'nun doğusundan denize dökülen Harşit Çayı'na kadar olan kısmı Ruslar işgal etmiştir (Fahrettin, 1934: 9). Trabzon Vilayetinin merkezi olan Trabzon şehri de işgal edilmiştir. İşgal nedeniyle, Harşit Çayı'nın doğusundan Samsun'a kadar sahil boyunca yoğun bir göç olmuştur. Büyük bir kısmı, işgal kalkınca geldikleri yerlere geri dönse de, her kasaba bu göçten çeşitli şekillerde etkilenmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında 1915 yılındaki Ermeni Tehciri ve Milli Mücadele sonrasında Türk-Yunan nüfus mübadelesinin bölgeye etkileri hala tartışılmaktadır. Bölgede fındıkçılığa; şehirlerde fındık ticaretinde önemli rolü olan Rum tüccarların ve kırsal alanda fındık üreten Ermeni köylülerin varlığı yadsınamaz bir gerçektir.¹⁸ Rum tüccarlar, fındıkla ilgilerini fındığın Avrupa'da kuruyemiş olarak pazarlanmasında devam ettirmişlerdir. Ermenilerden kalan fındık arazileri ile el değiştirmesine rağmen aynı şekilde üretime devam edilmiştir.

3. Fındık Piyasasının Oluşumu

3.1. Üretim Alanlarının Tarihsel Yayılımı

19.yy'da Osmanlı tarımında nüfusa göre toprağın bolluğu ilk dikkati çeken unsurdur (Güran, 1992:219). Orman ve yayla ile kaplı Karadeniz bölgesinde çok önemli oranlarda yapılan hayvancılığın yanında, az miktardaki ekilebilir topraklarda yapılabilen tarımda üretim teknikleri emek yoğunudur. Yaylalar sadece hayvansal faaliyetler için değil, yaz aylarında nemden ve sıtmadan yaşanmaz olan şehir yaşamının da mevsimlik adresidir. Ordu şehir merkezinde, yaz aylarında tüm şehir haklı ile beraber hükümet konağı ve hapisanedeki mahkumların da Çambaşı Yaylası'na geçici olarak gittiği kaynaklarda açıkça belirtilmektedir. Bu haliyle bölgenin yerleşik halkının köylerinde, tüm yıla yayılan tarımsal faaliyet içinde olması pek mümkün görünmemektedir. Bu döngünün kırılması için, yayla ile ilişki kuramayan yeni gelen göçmenlerin yeni köyler oluşturarak tarımsal faaliyetlere başlamasını beklemek gerekecektir.

Başlangıçta bütün tarımsal faaliyetler, hane içi tüketime yönelik olarak geçimlik üretimdir. Geçimlik üretimden tarımın ticarileşmesine giden sürecin pek çok belirleyeni olmaktadır.¹⁹ Hububat tarımı ya da hayvancılıkta, köylüler ürünlerinin belirli kısmını hane içi tüketime ayırırlar. Hane içi tüketimden fazlasını piyasaya yönlendirirler. Oysa tütün, zeytin ve fındık gibi, üretimin tamamının piyasaya yönlendirildiği ürünlerde durum farklıdır. Üretici, tarımını yaptığı ilk günden itibaren ürününü piyasaya sürmektedir.

19.yy'ın başından itibaren Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması bile, bölgedeki tarımsal üretimde bir atılım yaratamamıştır. Trabzon Limanından yapılan ticaretin büyük kısmını İran'dan ve Erzurum üzerinden yapılan transit ticaret oluşturmuştur. 19.yy'ın ikinci yarısında tarımsal üretimin arttığına dair önemli veriler olsa bile, ulaşım olanaklarının sadece eşek ve katır gibi yük hayvanlarına bağlı olduğu bu bölgelerde, yerleşim birimlerinden uzakta yer alan dağ köyleri bu döngüye dahil olamamıştır. Pazar imkanları sınırlı kaldığı için tarımsal fazla vermeyen dağlık bölgeler, geçimlik üretim koşullarında yaşamını ve tarımını sürdürmüştür.

19.yy boyunca ve erken cumhuriyet döneminde de tarım tekniklerinde büyük bir değişme olmamıştır. Rusya ile savaş halinde olduğu yıllarda Karadeniz'de yasal deniz ticareti durmuştur. Yasal ticaretin durması kaçakçılığın yaygınlaşmasına ve Anadolu kıyılarından Rusya'ya ana limanlar kullanılmadan, küçük iskeleler üzerinden ticaret yapılmaya başlanmasına neden olmuştur. Kaçak ticarete konu olan en önemli tarım ürünü pirinçtir. Akarsu boylarında ve dere yataklarında

¹⁸ Halil Erhan'ın kendi yaşadığı bölgeden (Ünye) yaptığı gözlemi anlattığı eserinde, fındık tarımı ile Ermeniler arasında kurduğu ilişki tartışılmalı olsa, anı biçiminde kaleme aldığı eserinde anlattıkları dikkate değerdir (Erhan, 2013: 43).

¹⁹ Adana ili örneğinde, süt sığırcılığı yapan küçük köylülüğün piyasaya katılımı, yani geçimlik üretim yaparken üretimlerini piyasaya yönlendirmelerinde belirleyici faktörleri tartışılmaktadır (Mutlu Çamoğlu, Yılmaz, Gül, Görgülü, 2012:13).

yapılan çeltik tarımı, Karadeniz'in kuzey kıyılarında çok iyi bir fiyattan alıcı bulunduğu için, uzun yıllar kaçak ticaretin konusu olmuştur.

1871 yılında yayınlanan Trabzon Vilayet Salnamesinde Ordu'da 309 tarla, 2 çayır, 2 çalılık, 12 kuru, 43 ormana karşılık **1 fındıklık** varlığından bahsetmektedir. Giresun'da **74 fındıklık**, 49 sebzelik, 58 tarla, 8 çayır; Ünye kasabası 4 mera, 423 tarla, 121 çayır, 116 otlakiye, 4 çamlık, 4 kuru, 75 orman bulunmaktadır. Akçaabat'ta 3, Arhavi kasabasında 14, Atina kasabasında **1 fındıklık** bulunmaktadır. Bafra'dan Artvin'e kadar olan fındıklıklar bunlardır. 1872 Salnamesinde ve 1873 Salnamesinde de bu ifadeler aynen tekrarlanmıştır.

1882 yılına kadar Ordu'da yapılan ticaret mısır, fasulye, ceviz, yumurta ve özellikle Melet havzasında yetiştirilen pirinç üzerine kurulmuştur. Ordu kasabasına köylüler ürettikleri fındıkları satmak için ilk defa 1882 senesinde gelmiştir. Ordu Kazası sınırları içerisinde fındık ağaçları öncelikle Bulancak sınırındaki Ebulhayır (Gülyalı), Mustafalı, Ayrılık, Ambarcı köylerine dikilmiştir. Burada 93 Harbi sonrasında gelen göçmenlerin rolü gözden kaçmamalıdır. Gülyalı'ya fındık dikildikten 10 yıl içinde Ordu'nun fındıksız olan bölgeleri Ulubey, Perşembe, Bolaman ve Oskara köylerine de seferberlik içinde fındık dikilecektir.²⁰

1904 yılında yayınlanan Trabzon Vilayet Salnamesi, Ünye'de fındık bahçelerinin ilk dikimleri ile ilgili bir bilgi vermektedir: "43 yıllık bir mazisi olan Ünye fındık bahçeleri bugün 82 köyde 6.980 hane ve 58.901 müstahsilin yaşamasını sağlamaktadır." Buradaki rakamların abartılı olduğu gözden kaçmamalıdır. Hatta verdiği tarih içi, doğruluk sorunu vardır. 1871 Salnamesinde sadece Giresun ve Tirebolu'da kayda değer miktarda fındık bahçesi varlığından bahsetmekte, Ünye'de fındık tarımından bahsetmemektedir. 1875 yılında Ünye iskelesine ait vergi pusulası incelendiğinde "şeker, pirinç, kendir, şişe, gaz yağı, sabun, kına, elma, çivi vb." kalemleri de, Ünye'de fındığın ticari bir meta olarak yer almadığını göstermektedir. Hatta 19.yy'ın sonuna kadar Ünye için hakim bir ürün varsa, o da "kendir"den başkası değildir. Kendirin tek alıcısı donanma olduğu ve piyasada alıcı aranmadığı için kendir yetiştiriciliği, pek çok kayıta yer almamaktadır.

Bölgedeki yerleşim birimleri yazları yüksek neme maruz kaldığı gibi, sağlığı olumsuz etkileyen sıtma ile de mücadele edilmesi gerekmektedir. Şehirlerin çevresindeki göller ve bataklık alanlar ile dere yataklarındaki çeltik tarlaları sıtmanın en önemli kaynağıdır. Ordu'da hem sosyal ortamın müsait olmadığına hem de çeltik tarlalarının sağlığı bozduğuna dair kayıtlardan biri 1888 yılı Trabzon Vilayet Salnamesinde yer bulmaktadır.²¹ 1894 yılına tarihli başka bir belgede bölgede pirinç ekiminin yasaklanarak yerine fındık dikilmesinin uygun olacağı söylenmektedir.²² Bu belgeyi, Ordu'da fındık ziraatının çok geç bir dönemde başladığı şeklinde yorumlayanlar olsa da; buradaki amaç, Ordu'da sıtma ile mücadele etmektir. Ordu kasabasının etrafında Akyazı, Turna Suyu, Melet, Şahincili ve Eskipazar mevkilerinde çeltik ekilmektedir. Burada öncelikli teşvik edilen şey fındık üretiminin artırılması değil de, pirinç tarlalarının kaldırılarak, şehrin yaşanabilir bir yer haline dönüştürülmesi ve şehrin yöneticilerinin yaz aylarında şehri terk ederek yaylaya gitmelerini engellemektir. Bu vesile ile mevcut bataklıklar kurutulmuş ve şehrin havası düzeltilmeye çalışılmıştır. Ordu kasabasının havasını düzeltme ve şehri yaşanabilir hale getirme faaliyetleri Cumhuriyet döneminde de sürecektir. Ordu'ya 21 km uzaklıktaki Esen Bey Gölü'nün kurutulmasına 1932 yılında başlanmış, kısa sürede başarılı olunmuş, 1945 yılında ikinci bir çalışma

²⁰ Oskara Köyü'nde kendi adıyla anılan bir çeşit yağlı fındık bulunmaktadır. "Oskara Yağlısı" olarak adlandırılan bu tür, yüksek yağ oranı ile lezzetli ve ince kabuklu olduğu için randımanı 65'e kadar çıkabilmektedir. Ancak dondan olumsuz etkilenebilecek erkenci bir tür olduğu için, köylülerce pek tercih edilmemektedir.

²¹ "Ordu Kasabası'nın havası gerçi, bazen rutubetli (murattabe) ve ağırca olduğundan, yaz mevsiminde kasaba ahali her sene ekseriyet üzere yüksek yaylara çıkarak, yaz mevsimini oralarda geçirmeye mecbur olmakta ve hatta Kaza Hükümet Heyeti dahi o mevsimde kaza dâhilinde bulunan Çambası'na giderek yaz mevsimi geçinceye kadar orada kalmakta ise de, kasabanın havasını bozan ve kirleten kasaba civarında bulunan pirinç tarlalarındaki durgun suların etrafa yayılan ağır havadan ibaret olup, kasaba civarında pirinç ziraatı terk ve tatil edilecek ve bakım ve temizliğe itina gösterilecek olsa, kasabanın havasındaki vahamet ortadan kalkacak ve ahalinin sağlığında büyük bir değişiklik olacaktır."

²² "Y.PRK. UM, 30/8", 9 Haziran 1894. Bu yazı aslında 28 Mayıs 1894 tarihli bir yazıya cevaben Trabzon Valisi Kadri Bey tarafından Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya gönderilmiştir.

yapılarak göl tamamen kurutulmuştur. 19.yy'ın sonuna gelindiğinde Tirebolu'nun batısındaki dere boylarında pirinç yetiştirilmesi çok yaygın bir tarımsal faaliyettir. Ancak I. Dünya Savaşı öncesi devletin emri ile pirinç tarlaları kurutulmuş fındık ağaçları dikilmiştir. Fakat savaştan sonra fındık bahçeleri kesilerek, pirinç tarlaları tekrar eskiye dönmüştür.

1890 yılından itibaren I. Dünya Savaşı'na kadar bütün Osmanlı topraklarında tarımsal üretim ve öşür artmaktadır. Örnek olarak, 1893'te Giresun Kazasından toplanan öşür 1.304.347 kuruş iken, 1895'de 2.078.125 kuruşa yükselmiştir. Bu bölgede öşürün iki kata yakın artmasında, özellikle 93 Harbi sonrasında kitlesel olarak dikilen fındığın genişleyen iktisadi coğrafyasının payı büyüktür. Ordu'dan daha eski bir tarihte fındık tarımının yaygınlaştığı Giresun Kazasının 1900 yılı gelirlerinin 1/3'ünü fındık öşrü oluşturmaktadır.

İmparatorluk döneminde fındık dikiminin devlet tarafından istendiği ya da doğrudan desteklendiğine dair herhangi bir belge henüz bulunamamıştır. Çeşitli yazışmalarda görüldüğü kadarıyla 1910 yılında Trabzon'da Numune Fındık Bahçesi kurulması talep edilmiş, ancak yerelin bu talebi uygulanmamıştır. Ancak Reji'nin fındık alanlarına tütün dikmek istemediğine dair pek çok belge mevcuttur. Örneğin 1910 yılında bölgede tarımı çeşitlendirecek ya da ıslahı yapılacak yeni ürünler olarak Giresun'a gönderilen tütün ve dut tohumlarıyla üzüm ve incir fidanlarının gümrükten hükümetin bilgisi dahilinde alınacağı Giresun Kaymakamlığına iletilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Reji, fındık tarımı yapılan arazilerde tütün üretimi yapmak istemektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında Karadeniz her türlü deniz ulaşımına kapanmıştır. Ruslar denizi mayınlamışlar ve İstanbul'dan bölgeye ulaşım demiryolu ile Ankara'ya, Ankara'dan sonrası ise Samsun'a kadar yük hayvanları yardımıyla karadan yapılabilmıştır. Samsun ile Ankara arasındaki şosenin bakımsızlığı ve Samsun'dan sonra sahildeki kara yolunun dereler ve akarsular ile engellediği ve köprülerin yetersiz olduğu düşünüldüğünde; Karadeniz'de kıyı boyunca ilerleyecek bir araç yolunun olmadığı hatırlanırsa, sahil boyunca Samsun'a kadar mal getirmenin maliyetinin ne kadar yüksek olacağı görülecektir. Vehbi Koç'un anılarına göre, Hochstasser firmasının bölgeden yaptığı mal aktarımının Ankara durağını Koç ailesi oluşturmaktadır (Koç, 1983:21). Samsun ve Trabzon'dan gelen tütün ve fındık Ankara'ya kadar kara yolu ile, sonra Koçların ayarladığı vagonlarla İstanbul'a ulaştırılmaktadır. Savaş döneminde oluşan fındık stokunun önemli bir kısmı 3. Ordu'nun işesine aktarılırken, üretimin bir kısmı ile de fındık yağı yapılmıştır. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında fındık ihracatının durma noktasına gelmesiyle birlikte fındık dikimlerinde de yavaşlama olmuştur. Bazı bölgelerde fındıklar sökülmüş ve yerine tek yıllık ürünler dikilmeye başlamıştır. 1924 yılından itibaren dış pazarlarla bağlantıların kurulmasıyla fındık dikimleri yeniden hız kazanmış, harap olan bahçeler bakıma alınmış iç bölgelerde de hızlı bir şekilde fındık dikimlerine başlanmıştır.

1861, 1899 ve 1929 mahsulün noksan olduğu buhran yıllarıdır. Bu tarihler üretimin en düşük olduğu yıllar olarak kayda geçmiştir. 1861 ve 1899 yıllarındaki üretim azlığı için iklimsel nedenler açıklayıcıken, 1929 yılı için fındık kurdu asıl neden olmuştur. Bu yılları zorlaştıran en önemli unsur, tüccarların fındığı yurtdışında satacakları is ortaklarına alivre olarak satmış olmalarıdır. Alivre satışlar, en son alıcının ihtiyacına göre şekillenen bir satış yöntemidir. Satılacak ürün henüz ortada yokken, teslim aşamasındaki fiyatın ve miktarın, tahminler üzerinden önceden belirlendiği satışlardır. Fındıkta ise alivre satışlarda yaşanan sıkıntı; Nisan ve Mayıs aylarında taahhüt edilen miktarın Ağustos ayında hasat edilememiş ve Eylül ve Ekim aylarında ise teslim edilememiş olmasıdır. Rekolte hakkındaki tahminlerin yanlış çıkması durumunda, fiyatlar hızla yükselir ve vaat edilen miktar temin edilemeyebilir.

Fındıktan alınan aşarın köylerde doğrudan çiftçilerden değil de, 1888'den itibaren ihraç iskelesinde alınmasına başlanmış ve 1914 yılına kadar böyle uygulanmıştır. Bunda fındığın ne kadar üretilirse üretilsin mutlaka piyasada işlem görüp satılacağı gerçeği etkili olmuştur. İmparatorluk döneminde zeytin, dut, ipek böceği, pamuk ya da patates gibi çeşitli ürünlerde 3-5 yıllık vergi muafiyetleri getirilmiştir. Bu ürünlerin köylülerce benimsenmesi ve ülke ekonomisine katkısı olacağı düşünülerek yapılan bu muafiyetler, pek çok yerde ürünün kitlesel üretimi ile sonuçlanmıştır. Ancak, fındık için böyle bir vergi muafiyeti ya da dikilmesi için köylüye destek verildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır.

3.2. Piyasadaki Ürünlerin Evrimi

Fındık 1889 yılına kadar 60 kg'lık çuvalların içinde sadece kabuklu olarak tüccara satılır ve kabuklu fındık ihraç edilirdi. 1889 yılında ilk defa fındığın kabuğu kırılarak "fındık içi" ihraç edilmeye başlanmıştır. Fındığın kırılarak ihraç edilmeye başlaması ile ihracatın yapıldığı limanlarda, iç fındık miktarı, kabuklu fındığın önüne geçmiştir. Fındığı kırarak, iç fındık halinde 1889 yılında ilk ihraç eden Giresun Belediye Başkanı Kaptan Yorgi olmuştur (Peker, 1947: 129). İlk başlarda fındık tahta tokmaklarla 5 kıyyesi 40 para'ya kırılıp iç fındık haline getiriliyordu. Daha sonra, Kaptan Divanis, Giresun'a ilk fındık kırma makinesini getirmiştir (Kazım, 1314:27). Böylece fındığın iç fındık haline getirilebilmesi, bölgede makineleşme ve hatta fabrikalaşma sürecini de başlatmıştır. İthal edilen makineler günde 150 kantar fındık kırma kapasitesine sahipti. İlk fındık kırma fabrikası için 1909 senesinde Hochstrasser firmasının tesisini beklemek gerekecektir. Dihkanzadelerin fabrikasında 12 beygir gücündeki motorlarla günde 250 çuval fındık işlenerek kırılıyordu. 1920li yıllardan itibaren fabrikalarda gazla çalışan motorlarla fındık kırılmaya başlanmıştır. 1926 yılında Bekirzade Şevki ilk elektrikli fındık kırma makinesini kurmuştur. 1930lu yıllardan itibaren fabrikalarda elektrikle çalışan motorlarla bu işlemler gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

24 Mart 1915'te fındık kabuğu da ilk defa ticari bir mal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda savaş yıllarının olanaksızlığının rolü büyüktür. Yunan bandıralı Andonya vapuruna, Hacı Ali Efendi 300 çuval fındık kabuğu satıp yüklemiştir. Mayıs ayında aynı gemiye Ohanisyan Biraderler 500 çuval kabuk satmışlar. Bugün her fabrikadan kolayca satın alınan fındık kabuğunun ülke içerisinde yakacak olarak kullanılması ise 1990lara kadar mümkün olmamıştır.

Günümüzde fındık bahçelerinin bakımında ot biçme ve zararlılarla mücadelede ilaçlama için kullanılan makineler 1960 sonrası dönemde geliştirilmiştir. 19.yy boyunca fındığın üretim aşamalarında teknolojik bir yenilik olmamıştır. Tüccarların çabaları ile fındık ihracatını kolaylaştıracak fındık kırma işleminin makineleşmesinin, fındık üreticileri ile doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır.

Fındık gibi hacimli bir ürünün köylerden ilçelere, ilçelerden limanlara taşınması önemli bir ulaşım probleminin halledilmesi gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bu problem, pazara ulaşılması açısından fındığın ekim alanlarının neden kıyılarda başladığı ve içeriye doğru yayıldığını da açıklamaktadır. Bu anlamda, kıyıdaki pek çok küçük yerleşimin, iskele ve limana dönüşmesinde fındık gibi karlı bir tarım ürününün varlığı da itici güç olmuştur. Diğer ürün ise dere boylarına ve vadi tabanlarındaki sulak alanlara ekilen çeltik ve Karadeniz'in kuzeyi ile kaçak olarak yapılan karlı pirinç ticaretidir. Ne kadar karlı olsa da çeltik tarımının genişlemesindeki en önemli kısıt, çeltik tarımına uygun arazinin sınırlı olmasıdır. Bu doğal neden, çeltik tarımının belirli bir düzeyin üzerine çıkmasına izin vermemiştir. Ayrıca sıtma gibi hastalıkların kaynağı olduğu için, bölgedeki çeltik tarlalarının azaltılmasında devlet aktif mücadele etmiştir.

Karadeniz'in Anadolu kıyıları gibi engebeli ve zorlu bir coğrafyada ulaşım ihtiyacı, modern anlamda yollar olmadan da halledilebilmiştir. Bölgedeki yerleşimin dağılımına nazaran, hayatın devam ediyor olmasında, bu olgu rahatlıkla ayırt edilebilir. Haritada, çok yakın olarak görülen iki yerleşim birimi, aralarından geçen derin vadi nedeni ile temas halinde olmayabilir. Bölgede yol yapım faaliyetleri Tanzimat'la beraber ve 19.yy'ın son çeyreğinde yoğunluk kazanmış, ancak Cumhuriyet ile üzerinde motorlu vasıtaların da gidebildiği yollar yapılmıştır. 10 Kasım 1917 tarihli bir belgeye göre; Ordu-Samsun arasında bir karayolunun eksikliği üzerine 1910 yılında, böyle bir yolun olabilirliği düşünüldüğü görülmüştür.²³ Ancak, aradaki mesafenin 31 saat olması nedeniyle ve alternatif deniz ulaşımının daha işlevsel olması; bu yolun yapılmasına gerek görülmemiştir. Cumhuriyet sonrası açılan Samsun-Çarşamba demiryolu hattı, bölge içi ulaşımında gerçekleşen tek demiryolu projesidir. Denilebilir ki, bölgedeki şehirleri birbirine bağlayan karayolu yapımı 21.yy'ın başında bile hala devam etmektedir.

²³ DH.EUM.MH, 164/51, 25 Muharrem 1336

3.3. Fındığın Pazarlanması

Köylerde üretilen fındığın, bir ihraç ürünü olarak kasabalar üzerinden pazarlanması; kasabalarda devlet ile köylü arasında zanaatkar kökenli bir eşraf sınıfının doğmasından daha önce, uluslararası ticaret yapabilen feodal köklerini kaybetmemiş bir tüccar sınıfının doğmasına neden olmuştur. Trabzon ve Samsun şehirlerindeki devletle halkın ilişkisini düzenleyen ve şehri organize eden eşrafın aksine; Ordu ve Giresun'da böyle bir tüccar sınıfının oluşması fındığın sadece ihraç malı olması ile yakından ilgilidir. Tüccarlar, fındığı doğrudan ihraç eden büyük tüccarlar ile tefecilik ile tüccarlık arasında köylülerle doğrudan iletişim kuranlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Yıllar içinde kimi yerli tüccarlar birleşerek fındık ihracatını şirketleşerek yapmaya başlamışlardır.

Pisani Kardeşler, hem dünya ticaretinde hem de fındık piyasasında çok önemli bir yere sahiptir. Homer, Corc, Aleko ve Harilavus adlı kardeşler Giresun Rumlarından. Türk-Yunan nüfus mübadelesinden çok önce Almanya'da kuruyemiş borsaları arasında fındık borsasının oluşmasında önemli payları vardır. Hochstasser firması ilk faaliyetine 1852 yılında başlamıştır. Merkezi Zürih'te olan bu firma imparatorluk döneminde fındık ticareti yapan en eski firmalardan biridir. 30 Eylül 1941'de II. Dünya Savaşı nedeniyle Giresun'daki şubelerini kapatmıştır. İlk yerli şirket, 1879 yılında kurulan "Şirketi İttifakiye"dir. Giresun'da Tacalızade Mustafa ve Hacı Aliağazade Kâşif Efendilerin ortak girişimi ile kurulmuş ve 1903 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

I. Dünya Savaşı yıllarında tasirhane denilen ve fındık yağı çıkarılan yerler mevcuttu. Tatlı fındıktan yemeklik yağ, acı fındıktan ise çürük adı verilen ve aydınlatmada kullanılan bir çeşit yağ çıkarılıyordu. Bölge ikliminin fındığın kurutulmasında etkisiz kalması sonucu piyasada satılan iç fındığın yaklaşık 1/10'u acı/çürük fındık olmaktaydı; acı fındığın işlenmesinin aydınlatma için önemli bir faaliyet olduğuna dikkat edilmelidir. Fındık yağı pahalıya mal olduğu için tasirhanelerin çoğu savaştan sonra kapatılmıştır. Mevcut olan birkaç tanesi ise yemeklik yağ değil de çürük fındıktan, İstanbul'a gönderilen sabunluk yağ çıkarmaya başlamıştır. Cumhuriyet sonrası Giresun'da fındık yağından sabun imal eden imalathaneler de kurulmuştur.

20.yy'ın ilk çeyreği, tüccarların fabrikatörlüğe doğru tedrici değişimine tanıklık etmektedir. Aracılık faaliyetlerinden fındık kırma fabrikasına doğru bir yönelim söz konusudur. Bölgedeki belli başlı bazı fındık fabrikası sahipleri ve fabrikalarının kuruluş tarihleri şöyledir: Furtunzade Tahsin (1918), Osmanağazade Mahmut (1921), Hacı İbrahimzade Biraderler (1922), Topalzade Hayri ve Bursalızade Hayri Bey (1922), Hacı Alizade Mahmut ve Topalzade Mahmut (1922) ve Cordanzade İsa (1923).

İş Bankası'nın bankacılık faaliyetleri dışında giriştiği ticari faaliyetlerinden fındık ticareti ile ilgilenen İş Limited Şirketi 1 Ağustos 1931'de kurulmuştur. Merkezi İstanbul Bahçekapı'da olan bu şirket 500.000 lira sermaye ile kurulmuştur. İhracata konu olan fındık ürününü ilk defa bu şirket standardize etmiştir. Daha sonra FİSKOBİRLİK'in kurulması ile misyonunu yerine getirdiği gerekçesi ile 22 Ağustos 1939 tarihinde tasfiye edilmiştir.

Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik), 1938'de yayınlanan 2834 sayılı "Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri hakkında kanun"a göre "Ortak ürünlerini piyasaya hazırlamak, piyasada düzen verici bir yer olarak fiyatların zararlı dalgalanmalarının önüne geçmek ve ürünlerin yoğaltım piyasasında en iyi fiyatlarla satışını başarmak, ortakların üretim ihtiyacına yarayan her çeşit araçları ucuz olarak edinin dağıtmak" amaçlarıyla kurulmuştur. Trabzon (336 ortak), Ordu (670 ortak), Giresun (432 ortak), Keşap (263 ortak) ve Bulancak'taki (201 ortak) 5 kooperatiften oluşan FİSKOBİRLİK, ilk aşamada toplam 1.902 ortakla kurulmuştur. Kısa bir sürede bu ortak sayısı 13.364'e yükselmiştir. Ortak olarak anılan kişiler, fındık üreticileridir. İkinci sene Görele (1.756 ortak) , Beşikdüzü (1.598 ortak) , Tirebolu (1.707 ortak), Viçe (4.000 ortak), Fatsa (2.058 ortak) ve Ünye'de (1.583 ortak) 6 kooperatif daha toplamda 12.702 ortakla kurulmuştur.

Devletin fındığa doğrudan desteği olarak yorumlanabilecek destekleme alımları 1964 yılında başlamıştır. Böylece, devlet piyasayı köylülerin lehine düzenleyerek köylüler için fiyat güvencesi oluşturmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada Ordu ve Giresun illerinde 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren fındıkcılığın tarihsel gelişimi, coğrafyadaki yayılışını belirleyen unsurlar, tarımının ticarileşme aşamaları ve fındığın değişen iktisadi değeri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İktisat tarihinin imkanları ile tarımsal üretimin ticarileşmesi ve bölgede piyasanın kuruluşunun aşamaları ortaya çıkarılmıştır. Fındık tarımının Ağustos-Eylül aylarında çok kısa bir süre içinde emek yoğun tekniklerle yapılıyor olması, bölgeye mevsimlik olarak gelen iç ve dış göçlerin önemini ortaya koymuştur. Bu çalışmada fındığın üreticilerden tüccarlara geçişi ve hammadde olarak ihraç edilebilir hale gelmesine kadar izi sürülmüştür. Fındığın ithal edilerek fabrikalarda işlenmesi ve gıda sanayisi tarafından tüketicilere sunulması, çalışmanın kapsamına girmemektedir.

Karadeniz'in güney kıyılarındaki kırsal hayatla ilgili Osmanlı Arşivlerindeki kaynak yetersizliği, bölge hakkındaki bütüncül araştırmaları oldukça kısıtladığı gibi, tarihsel araştırmaların yüzeysel yapılmasına neden olmaktadır. Fındık tarımının, yapıldığı ilk günden itibaren piyasaya yönelik olması, bölgedeki iskele ve limanı olan yerleşim birimlerinin yurtdışı ile ticaret yapabilen birer birim olmasına neden olmuştur. Köylüleri, mevsimlik işçileri ve tüccarları kapsayarak fındığın çevresindeki bütün insan faaliyetlerini karşılayabileceği düşünülerek kullanılan "fındıkcılık" kavramı; iç içe geçmiş kır-şehir hayatı ile dış ticaret faaliyetlerini işaret etmektedir.

Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması, fındıkcılığın bölge var olmasında dönüm noktası olmuştur. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile başlayan Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması süreci, 1838'de imzalanan Baltalimanı Anlaşması ile ticaretin serbestleşmesi tamamlanmıştır. Böylece, bölgeden yapılan ihracatın önemi artmış ve tarımın ticarileşmesi hızlanmıştır. Bölgeye önce Rusya, sonra Fransa, İran ve Britanya konsoloslar yollayarak nüfuz sağlamaya çalışmış ve ticareti tekellerine almaya çalışmışlardır. 19.yy boyunca Moskova Prensiği güneye doğru genişleyerek bir imparatorluğa dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde Osmanlı-Rus savaşları yeni göçleri tetiklemiş; yerinden olan insanların bölgede kalıcı olarak iskan edilmesi ile yeni araziler tarıma açılarak tarımsal üretim artmıştır. Ancak, bölge halkının yaylacılık geleneği, düzenli tarımsal üretimin ve özellikle de fındık tarımının kitleselleşip ticarileşmesinin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Muhacirler, bölgedeki işgücü açığını kapatmış ve her şeyden daha önemlisi, ziraat bilgilerini de bölgeye getirmişlerdir. Fındık alanlarının artırılması için hem 19.yy'da imparatorluk döneminde hem de 20.yy'da erken cumhuriyet döneminde herhangi bir teşvik olmadığı dikkat çekmektedir. Bölgede kendi kendine yetişebilen fındık, devlete rağmen yaygınlaşmış, tarımı kitleselleşmiş ve mono kültüre dönüşmüştür.

Trabzon'dan (ya da Giresun'dan) batıya doğru zaman içinde yayılan fındık ekim alanları ile fındık daha uygun bir iklim alanında üretilir hale gelmiştir. Batıya doğru yayılan fındık bahçelerinin daha sonra sahilden yükseklerle doğru yayıldığı gözlenmiştir. Bölge içindeki bu coğrafi kayış, iklimin uygunluğu ile kalıcı olmuş ve göçlerin etkisi ile yoğun emek gerektiren fındık tarımı mümkün olabilmiştir. 19.yy'ın başlarında bölgede fındık arazileri sınırlı iken 1880'den sonra arazilerde fındık dikimi hızlanmış, I. Dünya Savaşı ve Mili Mücadele döneminde bahçeler başıboş kalmış ve nihayetinde 1950li yıllarda fındıksız bir arazi düşünülemez olmuştur. İklim ve arazinin toprak yapısına uygun, doğal bir sınıra erişildikten sonra 1964'ten itibaren devletin destekleme alımları gibi bazı iktisadi avantajlar sunması nedeniyle, 2000li yıllara gelindiğinde fındık ekim alanlarının genişlemesi doğal sınırlarının da ötesine geçmiştir.

Bir ihraç ürünü olan fındığın üretimindeki sürekli artış, fındığın pazarlanması konusunda da belli bir uzmanlaşmayı getirmiş ve bölgede etkin bir tüccar grubu oluşturmuştur. Samsun ve Trabzon'daki gibi zanaat kökenli eşrafın öne çıktığı şehir yaşamı yerine, Ordu ve Giresun'da dünya ile ticaret yapan feodal köklerini kaybetmemiş bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. Halk ile devlet arasındaki ilişkinin ara yüzü olarak eşrafın yerine bölgede öne çıkan tüccarlarının bazıları, dünya fındık ticaretini yönlendiren asli unsurlar da olmuşlardır. Fındığın pazarlanmasını kolaylaştırmak için, iç fındık halinde ihraç edilmeye başlanması, bölgede sanayileşmeyi de beraberinde getirmiş ve şehirlerde yeni istihdam olanakları oluşturmuştur. Gözden kaçmaması gereken en önemli unsur, bölgedeki bu sanayileşme süreçlerinin fındığın hammadde olarak ihracını kolaylaştıran ama katma değer yaratmayan bir süreç olmasıdır.

Kaynakça

- Bozkaya, A. E.(1936). Anadolu'nun Pamuk-Çeltik-Mısır-Fındık-Afyon ve Bağcılık Bölgelerinde Kullanılan Ziraat Alet ve Düzenleri Üzerine Araştırmalar. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları.
- Emecen, F. (2005). Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz. İstanbul: Kitabevi.
- Erhan, H. (2016). 1915'ten 1980'e Karadeniz, Ermeniler, Eşkıyalar, İnsanlar, Yaşamlar. İstanbul: İletişim Yayınları
- Fahrettin, F.(1934). Ordu Külliyyatı. Sivas: Kamil Matbaası.
- Güran, T. (1992). Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hovas, M. (1930). Giresun Mıntıkası Fındık Ağaçları Hakkında Tetkikat. İstanbul: İstanbul Darülfünun Fen Fakültesi Neşriyatı.
- Kara, A. (2013). XIX. Yüzyılda Çorum'da Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Yaşanan Sorunlar. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 8/6 Spring 2013, p. 333-344.
- Kaynar, İ. S. (2012). 19.yy'ın İkinci Yarısından Cumhuriyet'e Fındığın Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Orta Karadeniz Bölgesi). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi SBE İktisat Tarihi Anabilim Dalı.
- Kazım, H. (1314). Fındık Ağaçları ve Mahsulü Hakkında Malumat-ı Umumiye. Trabzon
- Keyder, Ç. ve Tabak, F. (Eds.). (2010) Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koç, V. (1983). Hayat Hikayem. İstanbul.
- Mutlu Çamoğlu, S, Yılmaz, H, Gül, A , Görgülü, M. (2012). Kooperatifler Aracılığıyla Hayvan Dağıtımını Kapsamında Desteklenen Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Pazara Katılım Düzeyini Etkileyen Faktörlerin (Üreticiye ve İşletmeye Ait) Analizi: Adana İli Örneği. Tarım Ekonomisi Dergisi, 18 (1 ve 2), 13-22.
- Peker, K. (1947-1948). Fındık. Giresun: Yeşilgiresun Matbaası.
- Özel, O. (2007). Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler. Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 5, ss.93-112.
- Sarioğlu, E. E. (1996). Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1856). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE
- Saylan, K. (2013). Ordu Yöresinde Yaşanan Göç Hareketler (1877-1914). Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı 28, ss.57-78.
- T.C. Gireson Ticaret ve Sanayi Odası. (1933). Cumhuriyet'in 10. Yılında, 1923-1933. Giresun.
- Yaşayanlar, İ. (2016). Osmanlı Döneminde Ordu'dan Düzce'ye Göçler. F. Özçelik (Ed.), Düzce'de Tarih, Kültür ve Sanat içinde (ss.87-92). Bursa: Gaye Kitabevi.